

Astrida BUGARSKI

ISTRAŽIVANJA TRADICIONALNIH BOSANSKO-HERCEGOVAČKIH SEOSKIH KUĆA I KULTURE STANOVANJA

*Prilog poznavanju osobitosti u stambenoj kulturi
nastalih vezano za višetničku strukturu stanovništva
Bosne i Hercegovine*

Uvod

Od vremena kada su pod konac 19. st. započela nešto intenzivnija istraživanja i proučavanja tradicionalnih bosansko-hercegovačkih seoskih kuća, pa sve do konca 20. st. kada je o tim tvorevinama ruralnog stanovništva Bosne i Hercegovine objavljeno više tekstova različitog obujma i stručno-znanstvenog dometa, objelodanjene su i dvije knjige, doktorske disertacije posvećene ovom kulturnom fenomenu. Prva, antropogeografskog usmjerenja, pod naslovom *Tipovi kuća i zgrada u pređašnjoj Bosni i Hercegovini* Š. Solde objavljena je 1932. god., a druga arhitektonskog usmjerenja s naslovom *Starinska seoska kuća u Bosni i Hercegovini* M. Kadića objavljena je 1967. god.

U ovim veoma značajnim publikacijama za poznavanje tradicionalne stambene kulture kod nas, bosansko-hercegovačkim seoskim kućama pristupljeno je kao kolektivnim kreacijama ruralnog stanovništva. Ni u jednoj od njih nije poklonjena odgovarajuća pažnja osobitostima nastalim vezano za višetničku strukturu stanovništva. U njihovim tekstovima nije osvijetljena ili je samo ovlaš osvijetljena problematika, odnosno elementi temeljem kojih bi po eksterijeru ili interijeru kuće bilo moguće prepoznati vjersko-etničku/nacionalnu pripadnost stanara i vlasnika kuće, tj. dobiti ponaosob predstavu o osobitostima kuća i kulture stanovanja naroda Bosne i Hercegovine. Iz ovih ili onih razloga njihovim autorima,

kao i nekim drugim znanstvenicima i istraživačima što su u svojim tekstovima opisivali i analizirali bosansko-hercegovačke seoske kuće, posebnosti takve vrste, ne bez osnova, činile su se manje značajnima od njihovih karakteristika nastalih pod utjecajem prirodne sredine ili od osobitosti arhitektonskog karaktera, zapravo primjene različitih arhitektonskih rješenja. Međutim, da, na primjer, Kadiću ipak nisu bila nepoznata neka specifična obilježja kuća i kulture stanovanja muslimanskog stanovništva u odnosu na kuće drugog bosansko-hercegovačkog stanovništva, svjedoči mjestimično u njegovoj knjizi iznijete opaske, kao što su: "Istina je da postoje dosta velike razlike između muslimanske i ostalih seoskih kuća nastale utjecajem mnogobrojnih historijskih uslova"; ili: "Najrazvijeniji uređaj za održavanje lične higijene i čistoće javlja se u muslimanskoj seoskoj kući"; ili: "...muslimanska seoska kuća u većini slučajeva ima više stambenog i sanitarnog komfora, te razvijeniju dispoziciju, konstruktivnu i oblikovanu koncepciju"; ili: "Većinu seoskih kuća s čardakom među rogovima predstavljaju muslimanske kuće, dok su sve spratne kuće s prepustom i dimalučare, na koje smo naišli, isključivo muslimanske seoske kuće".¹

Za razliku od Solde i Kadića istraživački narodnog života i kulture 20. st., kada su pisali o sredinama Bosne i Hercegovine s mješovitim stanovništvom, nerijetko su ukazivali na razlike među kućama pripadnika pojedinih vjersko-etničkih zajednica. Dakako, kako je vrijeme prolazilo i kako se etnološka znanost razvijala i istraživanja na području kulture stanovanja napredovala, baza podataka o identitetskim obilježjima narastala je, stvarani su uvjeti za komperiranje pojava na širem prostoru, pa i praćenje pojava koje su uvjetovala zbivanja i promjene na društveno-političkom, socijalno-ekonomskom i kulturnom području.

Ono što je u literaturi dosada ostalo zapisano o pojavama koje su činile prepoznatljivom tradicionalnu kulturu stanovanja glede vjersko-etničke, odnosno nacionalne pripadnosti stanara, izložiti će se ovom prilikom u dva poglavlja. U prvom bit će sumirani podaci prikupljeni u prvoj polovici 20. st., a u drugom podaci prikupljeni u drugoj polovici 20. st. i prvim godinama ovoga stoljeća.

¹ Kada je riječ o distinkciji bosansko-hercegovačkog stanovništva u ovom štitu, potrebno je naglasiti da su u njemu poštivane konfesionalno-nacionalne odrednice oficijelne i uobičajene u vremenu kada su apostrofirani članci, studije i monografije. Tako se današnji konstituenti, Bošnjaci, Hrvati i Srbi, susreću u kategorijama: muslimani i Muslimani, odnosno katolici i Hrvati, odnosno pravoslavci i Srbi. Osim ove podjele, nailazi se na još jedan vid starije podjele, tj. na diobu na muslimane, odnosno pripadnike islamske vjeroispovijesti, te kršćane i "hrišćane" prema srpskom jezičnom izričaju. Kadić, 1967., str. 12, 88, 125.

I.

Istraživači prve polovice 20. st. pišući o seoskim kućama ostavili su malo materijala o elementima iz kojih se očitovao identitet stanara, a poneki su u tom pogledu i zastranjivali. Među one koji su zastranili pripada npr. M. Karanović koji je u kratkom prilogu *O tipovima kuća u Bosni*, objavljenom 1927. god., podijelio bosanske kuće na tipove po konfesionalnoj pripadnosti stanovnika. U ovom tekstu, došavši do pogrešnih zaključaka, Karanović je podijelio kuće Bosne na kuće pravoslavnog, muslimanskog i katoličkog stanovništva smatrajući da je vjerska pripadnost stanara bila od “znatnog utjecaja na postanak i razvitak kuće u Bosni i na formiranje njenih tipova”.² Karanović, što se seoskih kuća tiče, dobar poznavalac terenskih prilika u zapadnoj Bosni, ne poznajući tad kompleksnost i slojevitost problematike na širem planu, pogriješio je razvrstavajući kuće cijele Bosne na naprijed spomenute tipove imajući pri tomu pred očima sliku stanja u zapadnoj Bosni, gdje su svojevremeno, doista u velikoj većini jednoobrazno građene kuće katnice pripadale muslimanskom stanovništvu, dok su prizemnice i polukatnice, kuće nižih razvojnih stadija, pretežito pripadale stanovništvu drugih dviju vjersko-etničkih zajednica.

Na neodrživost Karanovićeve podjele kuća Bosne kao cjeline na tipove prema vjerskoj pripadnosti puka, osim Solde i Kadića, koji su se na to osvrnuli u uvodnim poglavljima svojih knjiga,³ ukazao je i ugledni etnolog M. Filipović. On je kratko vrijeme nakon objavljivanja Karanovićeve spornog priloga (tj. 1929.) u knjizi *Privreda, saobraćaj i naselja u Visočkoj Nahiji*, opisujući visočki kraj u centralnoj Bosni, naveo da na tom prostoru među seoskim kućama “nema takvih razlika da bi se moglo govoriti o tipovima kuća pojedinih vjerskih grupa”, kao i to da im “mnogo muslimanskih kuća, koje se ni u čemu, osim po bogatijem namještaju i većem redu, ne razlikuju od kuća pravoslavnih seljaka...”.⁴ Nekih 20-ak godina kasnije (tj. 1951.) isti znanstvenik u studiji naslovljenoj *Rama* opisujući stanje u oblasti pod tim imenom na granici Hercegovine s Bosnom iz 30-ih godina 20. st. naveo je: “Obična je pojava u Bosni da se u krajevima sa stanovništvom raznih konfesija muslimanske kuće razlikuju od kršćanskih. Ali u Rami nije tako i kuće u jednom selu jednake su i kod katolika i kod muslimana kako po građi tako i po spoljašnjem izgledu i unutrašnjem rasporedu. Izuzetak čine nekolike begovske kuće u Kopčićima i Dugama koje su na sprat”.⁵

² Karanović, 1927., str. 208.

³ Soldo, 1932.; Kadić, 1967.

⁴ Filipović, 1929., str. 52, 57.

⁵ Filipović, 1951., str. 54-55.

Može se reći da je na neki način i sam Karanović zamijetio da terenska građa koju je naknadno sakupio opovrgava ispravnost njegove ranije podjele bosanskih kuća na tipove utemeljene na vjerskoj pripadnosti stanovništva. Naime, 1930. god., pišući o kućama s područja Sanice u prilogu *Sanačka župa u Bosanskoj Krajini* on je između ostalog konstatirao: "Kuće katoličkog stanovništva ne razlikuju se od kuće pravoslavnog stanovništva".⁶

Karanović, kako je naprijed navedeno, nije bio jedini među starijim istraživačima narodnog života i kulture koji je ukazao da se kod bosansko-hercegovačkih kuća zamjećuju izvjesne posebnosti nastale kao posljedica toga što su njihovi stanari pripadali različitim vjersko-etničkim zajednicama, odnosno narodima. Na podatke da u Bosni i Hercegovini, osim jezika, usmene književnosti, običaja, vjerovanja, nošnje i drugoga, etničko identitetsko obilježje mogu predstavljati i stambene zgrade, bilo kao arhitektonske tvorevine bilo kao skrovit prostor s opremom neophodnom za odvijanje obiteljskog života, nailazi se u više antropogeografskih i etnoloških studija objavljenih tijekom prve polovice 20. st.

Sličnost u pristupu problematici njihovih autora i Karanovića vjerojatno je nastala otuda što je većina njih terensku građu prikupljala služeći se *Uputstvima za proučavanje sela* koja je priredio cijenjeni beogradski sveučilišni profesor J. Cvijić, a potom doradene objavili kao *Uputstva za ispitivanje naselja i porekla stanovništva* njegovi sljedbenici.⁷

Više autora monografija objavljenih u *Srpskom etnografskom zborniku* Srpske Kraljevske Akademije i Srpske akademije nauka i umjetnosti u Beogradu ukazivalo je na razlike između kuća muslimanskog i kršćanskog stanovništva, s tim da su pokatkad isticali slučajeve kad tih razlika između njih nije bilo. Tako su, osim onoga već spomenutog u Karanovićevim monografijama *Ponje u Bosanskoj Krajini* i *Sanička župa u Bosanskoj Krajini*, u Bosni takve razlike u prvoj polovici 20. st., prema navodima S. i V. Trifkovića u monografiji *Sarajevska okolina - Sarajevsko Polje* postojale na području Sarajevskog polja, a prema pisanju V. Dedijera u monografiji *Bilečke Rudine* i O. Đurića - Kozića u monografiji *Šuma, Površ i Zupci u Hercegovini* u Hercegovini bile prisutne u selima okolice Bileće, te selima Šume, Površ i Zubaca.⁸

⁶ Karanović, 1930., str. 255.

⁷ Prva Cvijićeva *Uputstva za proučavanje sela u Srbiji i ostalim srpskim zemljama* oštampana su u Beogradu 1896. god. Njegova *Uputstva za proučavanje sela u Bosni i Hercegovini* oštampana su u Sarajevu 1898. god.

⁸ Karanović, 1926., str. 299; Karanović, 1930., str. 254; Trifković, 1908., str. 48-49; Dedijer, 1903., str. 733-740; Đurić - Kozić, 1903., str. 1135.

Kada je riječ o monografijama posvećenim području Sarajevskog polja u centralnoj Bosni, te Šumi, Površi i Zupcima u jugoistočnoj Hercegovini, mora se naglasiti da su njihovi autori u poglavljima o kući, zbog očitih razlika ovakve vrste među vjersko-etničkim zajednicama, pod posebnim naslovima iznosili podatke o kućama muslimanskog stanovništva.⁹

U većini antropogeografsko-etnoloških studija ranog perioda, u kojima je o bosansko-hercegovačkim kućama većina pisano uopćeno, šturo i nedovoljno dokumentirano, obično su tek mjestimice izdvojeni podaci o pojavama karakterističnima za kuću muslimanskog, odnosno kršćanskog stanovništva. Tako je Dedijer u *Bilećskim Rudinama* za okolicu Bileće u istočnoj Hercegovini iznio tek da su “čardaci u starije vrijeme bili isključivo muslimanske kuće”, kao i to da “Muslimani rijetko stanuju u slavnici i kolibi”, te da takve kuće ima najsiromašnije kršćansko stanovništvo.¹⁰ Da su “čardaci”¹¹ kuće muslimanskog stanovništva, naveo je za Vogošću i Bioču u okolini Sarajeva M. Filipović u svom prilogu *Vogošća i Bioča*.¹² Kao specifičnost kuća katolika težaka, primjerice, u selima ramskog kraja isti autor je u knjizi *Rama* zabilježio da su one bile niske i male “da bi se izbeglo dosađivanje baša, koji su od 18 veka, išli po selima”.¹³ U publikaciji *Privreda, saobraćaj i naselja u Visočkoj Nahiji* ovaj znanstvenik je kao osobitost kuća starovlašskog tipa muslimanskog stanovništva u selima okolice Visokog u centralnoj Bosni naveo to da one imaju više odjeljenja nego kuće istog tipa drugog stanovništva, te da se kod imućnih muslimanskih domaćinstava na prozore koji su okrenuti putu postavljaju “mušepci”.¹⁴

U nekim od antropogeografsko-etnoloških studija prve polovice 20. st. nailazi se na podatke da su u starije vrijeme u višeetničkim sredinama razlike između kuća vjersko-etničkih zajednica u arhitektonskom pogledu nastajale ne samo zbog razlika u ekonomskom statusu vlasnika kuća, već i zbog zabrana što su provođene od superiornog stanovništva nad onim inferiornim. Tako je B. Milojević u prilogu *Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko Polje* za ove prostore u zapadnoj Bosni zapisao da prema predaji “age i begovi nisu dopuštali da kmeti podižu bolje zgrade”, a kad

⁹ Trifković, 1908., str. 48; Đurić - Kozić, 1903., str. 1135.

¹⁰ Dedijer, 1903., str. 733, 741.

¹¹ Riječ **čardak** je perzijskog porijekla (Škaljić, 1965.). U ovom tekstu ima značenje kuće katnice.

¹² Filipović, 1930., str. 631.

¹³ Filipović, 1951., str. 54.

¹⁴ Riječ **mušebak** je arapskog porijekla, a naziv je za drvenu rešetku na prozorima starih muslimanskih kuća, koja služi tome da se ne bi vidjela s ulice ženska lica u sobi (Škaljić, 1965.). Filipović, 1929., str. 54-55.

bi ipak bolju zgradu podigli, "takve bi kmete dizali sa imanja govoreći: Osvoji Vlah moju zemlju".¹⁵ Karanović je u prilogu *Pounje u Bosanskoj Krajini* za oblast Pounja u zapadnoj Bosni zapisao da su prema predaji tu prije 1875. god. potplaninske kuće bile potpranice "jer nisu dali Turci da se udaraju ekseri".¹⁶ U knjizi *Rama* Filipović je za oblast oko rijeke Rame zabilježio da seljaci katolici "nisu smeli da podižu kuće u polju nego samo u strani niti su smeli kuću graditi tako da bi joj prozor bio okrenut muslimanskoj kući".¹⁷ U monografiji *Višegradski Stari Vlah* S. Trifković je između ostalog naveo i slučaj Jovice Bakića iz Budimlija u istočnoj Bosni, koji je prvi u svom kraju izgradio kuću što je sadržavala sobu pa je zbog toga od svog age Alajbega Grivinca bio kažnjen s pedeset "štapova".¹⁸

O svojevremenom postojanju razlika između kuća podređenog i nadređenog dijela ruralnog stanovništva kod nas, kao i o dovođenju te pojave u vezu s primjenom kaznenih mjera, svjedoči, osim predaje zapisane u naprijed navedenim antropogeografsko-etnološkim studijama, i neki navodi M. Mažuranića u knjizi *Pogled u Bosnu*, prvi put objavljenoj još 1842. god.¹⁹ Iz njih se saznaje da su u okolici Sarajeva u prvoj polovici 19. st. "Turci" stanovali u kućama a "Vlasi" u košarama opletenim od pruća i oblijepljenim blatnim malterom, te da je za nepoštovanje vladajućih stambenih normi obespravljeno stanovništvo bilo kažnjavano plaćanjem kazne, zatvorom i oduzimanjem objekta.

Prema tvrdnjama iznesenim u nekim od antropogeografsko-etnoloških studija nastalim u prvoj polovici 20. st., u pojedinim sredinama Bosne i Hercegovine postojale su razlike između kuća imućnog i siromašnog muslimanskog stanovništva, dok ih nije bilo između kuća muslimanskog stanovništva s dna socijalne ljestvice i kuća pravoslavnog i katoličkog stanovništva, tj. inferiorne socijalne skupine u cjelini. Iz Milojevićeve studije *Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko Polje* saznaje se da su "dvospratne" kuće (tj. jednokatnice) na području kraških polja zapadne Bosne imali samo muslimani, vlasnici zemljišnih posjeda.²⁰ Da na prijelazu iz 19. u 20. st. nisu postojale razlike u arhitektonskom pogledu između kuća kmetova i kada su oni bili različite vjerske pripadnosti, kao i između njihovih kuća i kuća ostalog stanovništva s dna socijalne ljestvice, doznaje

¹⁵ Milojević, 1923., str. 39.

¹⁶ Karanović, 1926., str. 299.

¹⁷ Filipović, 1951., str. 54.

¹⁸ Trifković, 1903., str. 618.

¹⁹ Mažuranić, 1842., str. 51-52.

²⁰ Milojević, 1923., str. 40.

se od već spominjanih autora u studijama *Šuma, Površ i Zupci u Hercegovini*,²¹ *Sarajevska okolina - Sarajevsko Polje*,²² *Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko Polje*,²³ *Privreda, saobraćaj i naselja u Visočkoj Nahiji*,²⁴ *Rama*.²⁵

Da li zbog toga što se u nekim sredinama ili pojedinačnim slučajevima nije razlikovao eksterijer kuće kršćanskog stanovništva od kuće muslimanskog stanovništva, odnosno nisu postojale razlike u arhitektonskim karakteristikama među njima, ili nekog drugog razloga, došlo je do pojave vanjskog obilježavanja kršćanskih kuća vjerskim simbolom križem. Već neka istraživanja provedena koncem 19. i početkom 20. st. otkrivaju da je u procesu etničkog razgraničavanja među bosansko-hercegovačkim stanovništvom, kršćansko stanovništvo osjećaje pripadnosti svoje obitelji imalo običaj obznaniti na taj način što bi postavljalo omanji drveni "križ", odnosno "krst" na jedan ili oba kraja kućnog sljemena. Vezano za apliciranje ovog temeljnog simbola kršćanstva na najistaknutije mjesto doma. I. Klarić je u prilogu *Kralje*, opisujući kuću jedne hrvatske obitelji u naselju Kralje u zapadnoj Bosni, doslovce zapisao: "Na vr' slimena ima dva križa, da se zna, da je kršćanska".²⁶ Da je postavljanjem nevelikog drvenog križa na sljeme svoju kuću znalo obilježiti pravoslavno, odnosno srpsko stanovništvo na području Unca u zapadnoj Bosni spomenuo je P. Rađenović u svom prilogu *Unac*.²⁷

Osim navođenja arhitektonskih razlika između tradicionalnih kuća muslimanskog i kršćanskog stanovništva, kao i kuća nadređenog muslimanskog i podređenog kršćanskog i muslimanskog stanovništva, i obilježavanje eksterijera kuće vjerskim simbolom, za neke sredine stariji antropogeografi i etnografi pokatkad su spominjali i razlike što su postojale između kuća muslimanskog i kršćanskog stanovništva u pogledu uređenja sobe, izboru sobnog pokućstva i izboru posuđa. Tako je Dedijer za okolicu Bileće u studiji *Bilečke Rudine* iznio da je soba u čardaku kršćanskog življa od pokućstva imala jedino sanduke, dok je soba u čardaku muslimana bila zastrta "čilimima"²⁸ a uza zid imala je prislonjene "jastuke", te da je kao ugrađene uređaje, posebice kod onih imućnih, mogla imati "musadere",²⁹

²¹ Đurić - Kozić, 1903., str. 1137.

²² Trifkovići, 1908., str. 49.

²³ Milojević, 1923., str. 39.

²⁴ Filipović, 1929., str. 57.

²⁵ Filipović, 1951., str. 54.

²⁶ Klarić, 1901., str. 68.

²⁷ Rađenović, 1948., str. 466.

²⁸ Riječ **čilim** je perzijskog porijekla, a naziv je za prostirač izatkan od vune na stanu (Škaljić, 1965.).

²⁹ Riječ **musandra**, **musandera** je turskog porijekla (Škaljić, 1965.). Ovaj višeznačan naziv u ovom tekstu ima značenje: pričvršćeni sobni zidni ormar.

“serdžene”³⁰ i “dolafe”.³¹ Kao karakterističnu sobnu opremu kuće muslimana u okolici Visokog Filipović je u knjizi *Privreda, saobraćaj i naselja u Visočkoj Nahiji* spomenuo još “šiljte”³² i “pustećiju”³³ te je uz ovu prostirku za molitvu spomenuto i “tespih”.³⁴ U istoj publikaciji ovaj etnolog je, opisujući sobe u kućama visočkog kraja, zapisao, primjerice i kakve su razlike postojale u izboru ukrasnih predmeta kojima bi stanovari izražavali svoja vjerska osjećanja. Pravoslavci su na istočni zid sobe postavljali “ikonu”, dok su katolici na jedan od zidova vješali “svete slike”.³⁵ Zahvaljujući istom autoru doznaje se da ukrasni predmeti s religioznim sadržajem nisu bili obavezan inventar kuće srpskog stanovništva s početka 20. st. Naime, iz ankete sačinjene 1911. god. od dobrih poznavaoaca lokalnih prilika, koju je on objelodanio pod naslovom *Narodni život Srba u sjeveroistočnoj Bosni prema jednoj anketi 1911.*, doznaje se da znatan broj seoskih kuća pravoslavnog stanovništva u okolici Zvornika nije imao ikonu.³⁶

U nekim od antropogeografsko-etnografskih studija prve polovice 20. st. nailazi se i na podatke da su sobe u seoskim kućama, što su se nalazile u blizini gradskih naselja, bile bogatije opremljene. Tako su primjerice Trifkovići u monografiji *Sarajevska okolina - Sarajevsko Polje* za kuće s područja Sarajevskog polja zabilježili da su u sobi pravoslavnog puka susretani, osim ikonostasa, gusle, dva ili tri tronošca, posteljni tekstil, “gasna lampa”, “srg”³⁷ te eventualno “rafa”³⁸ i “dolaf”, dok su u sobi muslimana susretani “asure”³⁹ i “drolje” od podnih prostirki, potom

³⁰ Riječ **serden**, **sergen** je turskog porijekla (Škaljić, 1965.). Jedno od značenja joj je sobni ormar pričvršćen uza zid koji se koristi za odlaganje posteljine i drugo.

³¹ Riječ **dolaf** je perzijskog porijekla, a naziv je za ormar s policama pričvršćen uza zid (Škarić, 1965.). Dedijer, 1903., str. 738.

³² Riječ **šiljte**, **šilte** je turskog porijekla. Jedno od njezinih značenja je tanki vuneni dušečić za sjedenje (Škaljić, 1965.).

³³ Riječ **pustećija**, **pustekija**, **postećija** je perzijskog porijekla (Škaljić, 1965.). Naziv je za uštavljenu janječju kožu s koje nije ostrižena vuna, što se koristi kao prostirka za molitvu.

³⁴ Riječ **tespih** je arapskog porijekla (Škaljić, 1965.). Naziv je za islamske brojanice koje se koriste pri molitvi.

³⁵ Filipović, 1929., str. 54.

³⁶ Filipović, 1961., str. 275.

³⁷ Riječ **srg** je turskog porijekla (Škaljić, 1965.). U ovom tekstu naziv je za dugu motku krajevima obješenu za nosače učvršćene za tavanicu. Preko srga objese se odijela tako da on služi umjesto vješalice.

³⁸ Riječ **rafa**, **raf** je arapskog porijekla (Škaljić, 1965.). U ovom tekstu upotrijebljena je u značenju zidne police koja je pričvršćena cijelom dužinom sobnog zida, s tim da je postavljena tek nešto niže od tavanice.

³⁹ Riječ **asura**, **hasura** je arapskog porijekla, a naziv je za prostirač ispletan od meke trske, šaše ili rogozine (Škaljić, 1965.).

“minder”⁴⁰ za sjedenje, “kožica” za molitvu, “avdesna marama”⁴¹ kao zidni ukras, a kod imućnih obitelji od ugrađenog pokućstva još “dušekluk”⁴² te više “rafa” i “dolafa”.⁴³ Da postoje razlike u opremi sobe između kuća kršćanskog i muslimanskog stanovništva na području Visokog i Rame, iznio je i Filipović u svojim studijama *Privreda, saobraćaj i naselja u Visočkoj Nahiji i Rama*.⁴⁴ U studijama Dedijera *Bilećske Rudine*, Trifkovića *Sarajevska okolina - Sarajevsko Polje*, te Filipovića *Privreda, saobraćaj i naselja u Visočkoj Nahiji* kao specifičnost sobe u kući muslimanskog stanovništva u selima okolice Bileće, u Sarajevskom polju i okolici Visokog istaknut je uređaj za obredno umivanje i kupanje “haman - džik”,⁴⁵ “banjica”.⁴⁶

Što se tiče, pak, razlika u posuđu, primjerice na području Pounja, Karanović je u monografiji *Pounje u Bosanskoj Krajini* registrirao da su tu u kućama pravoslavnog stanovništva od bakarnog posuđa rabljeni samo kotao, tepsija i tava, dok je u kućama muslimanskog stanovništva prevladavalo bakarno posuđe.⁴⁷ Da je u kućama muslimanskog stanovništva Sarajevskog polja također prevladavalo bakarno posuđe, navode Trifkovići u više puta spomenutoj monografiji o Sarajevskom polju.⁴⁸

Osim elemenata kojima se očitavala pripadnost stanara, da tako kažemo, trajnog karaktera, tj. koji su bili svakodnevno prisutni na eksterijeru ili u interijeru kuće, bilo je i onih privremenog, odnosno povremenog karaktera koje bi stanari plasirali u određenim prigodama. Većma se radilo o specifičnom ukrašavanju ili na drugi način prigodom obilježavanju stambenog miljea, čime bi on već na prvi pogled postajao prepoznatljiv u pogledu vjersko-etničke pripadnosti stanara. O elementima koji su se povremeno pojavljivali ili bili rabljeni doprinoseći uglavnom ograničeno vrijeme prepoznatljivosti kuće i njezinih stanara, izvjesnu građu sakupili su istraživači narodnih običaja. Ukazujući na postojanje regionalnih razlika i ne propuštajući navesti sredine u kojima određene pojave nisu bile prisutne, oni su upozorili i na lokalne specifičnosti nastale u nekim slučajevima.

⁴⁰ Riječ **minder** je turskog porijekla (Škaljić, 1965.). Između ostalog naziv je za prostirku dušečić, na kojem se sjedi na podu.

⁴¹ Riječ **avdes**, **abdes**, **abdest** je persijskog porijekla a znači: pranje (ritualno umivanje lica) i drugog prije molitve (Škaljić, 1965.). Avdesna marama je ručnik koji se koristi pri ritualnom pranju dijelova tijela.

⁴² Riječ **dušekluk** je turskog porijekla a jedno od značenja joj je: vrsta ormara u kome se drže dušeci i jorgani kad nisu u uporabi (Škaljić, 1965.).

⁴³ Trifkovići, 1908., str. 36-37, 49.

⁴⁴ Filipović, 1929., 54; Filipović, 1951., str. 63.

⁴⁵ Riječ **hamamdžik** je arapsko-turskog porijekla a naziv je za kućno kupanje (Škaljić, 1965.).

⁴⁶ Dedijer, 1903., str. 738; Trifković, 1908., str. 49; Filipović, 1929., str. 54.

⁴⁷ Karanović, 1926., str. 304.

⁴⁸ Trifkovići, 1908., str. 49.

Među priloge s ovakvim podacima objavljenima u prvoj polovici 20. st. Pripada, primjerice, tekst T. Markovića *Božićni običaji Hrvata u Bosni i Hercegovini*.⁴⁹ Iz njega se doznaje, uz ostalo, o elementima koji su svojevremeno činili prepoznatljivom kuću katoličkog, hrvatskog stanovništva Bosne i Hercegovine u vrijeme svetkovanja Božića, tj. o razastiranju slame u kući na Badnji dan, o pomagalima za ukrašavanje božićnog kruha, kao i o starom načinu unošenja badnjaka u kuću i obilježavanju kuće badnjakom. U ovom štivu opisane su dvije vrste badnjaka: “masivni badnjak” (“panj”, “klada”, “glavnja”) i “badnjak grana”. Za prvospomenuti zapisao je da je paljen na ognjištu, a za drugospomenuti da je postavljen uz kuću ili na njezin krov. Masivni badnjak (koji najčešće čine prigodno priskrbljeni komadi hrastova ili bukova debla) u kuću je unošen na Banju večer i stavljan na ognjište da izgori. Način na koji je badnjak postavljen na ognjište, prema pisanju Markovića, razlikovao se od jedne do druge sredine. Regionalne razlike isto tako postojale su u broju i veličini badnjaka. Tako je, na primjer, naveo da je u nekim selima okolice Mrkonjić Grada (u zapadnoj Bosni) za badnjak korišten dugi trupac koji je mogao biti težak i po stotinu kilograma.⁵⁰ U vrijeme svetkovanja Božića badnjak grana (hrastova grana sa suhim lišćem, ljeskova grana s resama, ponegdje grančice smreke, bršljana ili lovora), prema ovom autoru, u selima gdje je bio uobičajen najčešće je stajao prislonjen uza zidno platno kuće pored ulaznih vrata, a neki bi ga zataknuli pod strehu iznad ulaznih vrata ili postavljali na krov. U selima oko ušća Bosne u Savu, prema tvrdnjama Markovića, badnjak je iznimno pričvršćivan na kućna vrata gdje je ostajao godinu dana, a katkad i više godina.⁵¹ Prema navodima ovog istraživača svrha postavljanja badnjaka uz vanjsku stranu kuće seljani okolice Žepča (srednja Bosna) tumačili su sljedećim riječima: “Kad koji nekatolik naiđe, neka zna, da tu katolici slave Božić”.⁵²

Iz istog štiva doznaje se da su Hrvati Bosne i Hercegovine u kući imali specijalna drvena kuhinjska pomagala s urezanom ornamentikom za ukrašavanje božićnog kruha (“časnice”, “krsnice”, “križnice”, “čureka”,⁵³ “božićne pogače”): “šaraljicu” i poseban “šareni lopar”.⁵⁴

Prema Markoviću u prepoznatljiv božićni ugođaj vezano za kuću hrvatskog življa u više krajeva Bosne (npr. u okolici Banje Luke, Bihaća,

⁴⁹ Marković, 1940.

⁵⁰ Marković, 1940., str. 65.

⁵¹ Marković, 1940., str. 29.

⁵² Marković, 1940., str. 24.

⁵³ Riječ **čurek** je turskog porijekla a naziv je za jednu vrstu kruha (Škaljić, 1965.).

⁵⁴ Marković, 1940., str. 35.

Šuijce, Travnika, Zenice) pripadalo je paljenje svijeća (za pokojnike) postavljenih u prozore kuće, te tri svijeće na trpezi postavljene u posudu sa žitom. U selima Sarajevskog polja trokraka svijeća ("trojstvo") stajala bi na česnici.⁵⁵

U prilogu *Božićni narodni običaji* B. Krilić iznio je da u prvoj polovici 20. st. unošenje badnjaka trupca u kuću nije bilo uobičajeno kod hrvatskog stanovništva na cijelom bosansko-hercegovačkom području. Konkretno je naveo da te pojave tad nije bilo u fojničkom kraju i još nekim mjestima srednje Bosne. U pogledu badnjaka grane, koji se u novije vrijeme prorijedio do Hrvata Bosne i Hercegovine, zabilježio je dva slučaja pojavljivanja: jedan u Kotor Varoši gdje je to ljeskova grana koja se baca na krov, a drugi u Bosanskoj posavini gdje je to hrastov grana s lišćem koja se baca na krov iznad ulaza u kuću.⁵⁶

II.

Istraživači narodnog života i kulture, posebno oni etnološke orijentacije, čiji su prilozi objavljeni tijekom druge polovice 20. st. i prvih godina ovoga stoljeća prilikom iznošenja rezultata svojih istraživanja u višetničkim sredinama, u većoj su mjeri ukazivali na etnička identitetska obilježja koja su se pojavljivala na kući i kroz neke druge elemente iz domena kulture stanovanja, iako se mora priznati da ni svi oni ovoj problematici nisu uvijek posvećivali adekvatnu pažnju. Nastojeći da genezu kuće i općenito kulture stanovanja prate kroz duže vremensko razdoblje, ovi istraživači su, između ostalog, uočavali kolebanja u prisutnosti i izražajnosti elemenata kojima je bilo moguće prepoznati vjersko-etničku pripadnost njihovih stanara i vlasnika dovodeći to u vezu s društveno-ekonomskim i historijsko-kulturnim promjenama. Sagledavajući stanje iz prve polovice 20. st. s izvjesne distance, oni su bili u prilici da pojedine pojave identitetskog karaktera, što su se očitavale na kući i u kulturi stanovanja iz tog razdoblja, analiziraju detaljnije i da ih uspoređuju sa suvremenijim stanjem.⁵⁷ No, iako je u tekstovima druge polovice 20. st. posvećeno više pažnje pojavama identitetskog karaktera, istini za volju, mora se konstatirati da ni tad još uvijek nisu registrirani svi prakticirani i prisutni vidovi takvog obilježavanja kuće i stambenog prostora u cijeloj Bosni i Hercegovini.

⁵⁵ Marković, 1940., str. 66, 73.

⁵⁶ Krilić, 1940., str. 80-81.

⁵⁷ Netom navedene pojave bile su razlog što se autorica ovog teksta opredijelila da problematiku o pokazateljima koji su se pojavljivali na kući i općenito u kulturi stanovanja vezano za vjersko-etničke pripadnosti stanara prezentira u dva poglavlja i da u drugom poglavlju primijeni nešto drugačiji način izlaganja nego u prvom poglavlju.

Prema pisanju N. Hadžidedića u prilogu posvećenom seoskoj arhitekturi objavljenom u monografiji (M. Filipovića) *Lepenica*, u lepeničkom kraju (u srednjoj Bosni) u prvoj polovici 20. st. postojale su razlike u opremljenosti i broju prostorija između kuća muslimanskog i kršćanskog stanovništva.⁵⁸ Razlika te vrste na ovom prostoru, prema njegovim saznanjima, nije bilo u drugoj polovici 19. st., kao što ih nije bilo ni među novije izgrađenim kućama druge polovice 20. st.⁵⁹ Između kuća muslimanskog i kršćanskog stanovništva Lepenice, prema navodima ovog autora, izvjesne razlike u pogledu pokućstva i kućnih uređaja postojale su već u drugoj polovici 19. st. Kao specifičnost sobe u kući muslimanskog stanovništva tad se javlja uređaj za umivanje i kupanje - "banjica". Analizirajući dalje sobni mobilijar on je došao do zaključka da se kršćansko stanovništvo tad počinje opredjeljivati za novo pokućstvo, kao što su kreveti, stolovi i stolice, dok muslimansko stanovništvo nastavlja način spavanja na dušecima ili slamaricama razasrtim po podu, da odlaže podnu posteljinu na sanduke smještene uza zid, kao i da ispod osobnih prozora od pokućstva smješta "minderluk" ili "sećiju"⁶⁰ za sjedenje.⁶¹

Iz Hadžidedićeva priloga o seoskoj arhitekturi u monografiji (M. Filipovića) *Majevica* doznaje se da su se u majevičkim selima (u sjeveroistočnoj Bosni) u vrijeme između Prvog i Drugog svjetskog rata kuće muslimanskog stanovništva počele razlikovati od kuća kršćanskog stanovništva po nekim arhitektonskim odlikama: po obliku osnove, te vezano s tim i u obliku krova, kao i po broju i rasporedu prostorija. Do tih razlika, objasnio je on, tad dolazi stoga što muslimansko stanovništvo sela na području Majevice počinje pri gradnji kuća oponašati varošku muslimansku kuću. Do Prvog svjetskog rata u majevičkom kraju nije bilo razloga u arhitektonskom pogledu između kuća muslimanskog i kršćanskog stanovništva.⁶² Među kućama jednih i drugih u periodu između Prvog i Drugog svjetskog rata on je uočio i razlike nastale u unutrašnjem uređenju, a poglavito se radilo o istim pokazateljima na koje su ukazivali stariji istraživači narodnog života i kulture bosansko-hercegovačkih prostora. Obaveznu opremu sobe u kućama muslimanskog stanovništva majevičkih sela, prema Hadžidediću, tad su, osim podnih prostirki, predstavljali uređaj za umivanje i kupanje, te ukrasni zidni

⁵⁸ Hadžidedić, 1963., str. 373.

⁵⁹ Hadžidedić, 1963., str. 366.

⁶⁰ Riječ **sećija** je turskog porijekla a naziv je za uzdignuto sjedište napravljeno od dasaka smješteno u sobi uza zid (Škaljić, 1965.).

⁶¹ Hadžidedić, 1963., str. 369-370.

⁶² Hadžidedić, 1969., str. 75, 79.

peškir - "čošetnjak".⁶³ Za razliku od kršćana, muslimani Majevice u to doba u sobu ne unose još klasični krevet, a u kuhinju stol i stolice.⁶⁴ Zabilježio je i to da je jedan od vidova vanjskog obilježavanja kuća drvene skeletne konstrukcije u majevičkom kraju nakon Drugog svjetskog rata postalo (zaštitno) bojenje greda zidne konstrukcije ("temeljača" i "direka"⁶⁵), kao i prozorskih kapaka, crnom ili tamnosmeđom bojom. Ovaj manir, kako projašnjava Hadžidedić, preuzet je od posavskih kuća, a primjenjivan je "na pravoslavnim (srpskim) kućama, znatno manje na hrvatskim (katoličkim), a nema ga nikako na muslimanskim kućama".⁶⁶

Radeći duže vrijeme na proučavanju bosansko-hercegovačkog seoskog graditeljstva i stambene kulture autorica ovog teksta i sama je u više navrata pisala o pojavama koje su činile prepoznatljivim seoski stambeni milje glede vjersko-etničke pripadnosti stanara. Tako je u štivu pod naslovom *Seoske stambene zgrade i kultura stanovanja u tešanjskom kraju*, primjerice, navela da su se u desetljećima s kraja 19. i početka 20. st. razlike u stanovanju između muslimanskog stanovništva s jedne strane, te hrvatskog i srpskog s druge strane, uz ostalo, očitovale u organizaciji stanovanja.⁶⁷ Naime, za zadružne obitelji Hrvata i još češće Srba bila je karakteristična pojava paviljonskog tipa stana koji se sastojao od glavne stambene zgrade ("kuće") i jedne ili više pomoćnih stambenih zgrada namijenjenih noćenju mlađih bračnih parova ("kijera", "kiljera",⁶⁸ "udžera"⁶⁹).⁷⁰ Kuće katnice ("čardaklije"⁷¹) i polukatnice s potkrovnom sobom ("kuće a čardakom među rogovima") za svoje potrebe gradilo je u tešanjskom kraju samo stanovništvo islamske vjeroispovijesti.⁷²

Kako se iz istog štiva vidi, osim nekih elemenata mobilijara i kućne opreme, kao što su ikonostas, raspeće, pustećija za molitvu, uređaj za obredno umivanje i kupanje i sličnog, koji su već navođeni kao pouzdani

⁶³ Riječ **čoše**, **čoša** je perzijskog porijekla a značenje joj je ugao, kut (Škaljić, 1965.). Peškir čošetnjak je platneni zidni ukras s vezenom ornamentikom ovješena u kutu sobe.

⁶⁴ Hadžidedić, 1969., str. 79.

⁶⁵ Riječ **direk** je turskog porijekla a između ostalog naziv je za stup (Škaljić, 1965.).

⁶⁶ Hadžidedić, 1969., str. 77.

⁶⁷ Bugarski, 1987., str. 93, 95.

⁶⁸ Riječ **čiler**, **kiler**, **kiljer** (lat.) prema navodima Škaljića preuzet je u nas iz turskog jezika gdje se javlja u obliku kiler. Ovaj autor nije spomenuo značenje u kome se ova riječ pojavljuje u ovom tekstu, tj. u značenju sporedne stambene zgrade namijenjene za noćenje mladog bračnog para u zadržnim obiteljima srpskog i hrvatskog seoskog stanovništva (Škaljić, 1965.).

⁶⁹ Riječ **hudžera**, **udžera** je arapskog porijekla a ima više značenja od kojih je jedno koliba (Škaljić, 1965.).

⁷⁰ Bugarski, 1987., str. 91-92.

⁷¹ Riječ **čardaklija** je perzijsko-turskog porijekla (Škaljić, 1965.). U ovom tekstu pojavljuje se u značenju seoske kuće katnice.

⁷² Bugarski, 1987., str. 93, 95.

pokazatelji identiteta stanara kuće u drugim našim sredinama, u tešanjskom kraju je utvrđeno da su svojevremeno postojale i razlike u namještanju postelje među stanovnicima različite vjersko-etničke pripadnosti. Potkraj 19. st. i u prvim desetljećima 20. st. u muslimanskim obiteljima prilikom odlaska na počinak rasprostirana je po sobnom podu prvo "hasura", po njoj kušek ili slamarica, i preko toga kao posteljna protirka lanena "ponjava". Za razliku od njih u to vrijeme hrvatska i srpska domaćinstva najčešće su direktno po podu razastirala slamu i preko nje kao prostirku postavljala lanenu "ponjavu".⁷³ Kreveti su u ovom kraju postupno postajali sobni mobilijar u kućama hrvatskog i srpskog stanovništva tijekom prve polovice 20. st., dok muslimansko stanovništvo ovakav komad pokućstva počinje u sobu uglavnom unositi nakon Drugog svjetskog rata, što je samo jedan od pokazatelja duge okrenutosti ovdašnjeg muslimanskog stanovništva orijentalno-islamskim navikama.⁷⁴ Što se tiče pokućstva preferiranog u novije doba, u ovom prilogu, podcrtana je vezanost muslimanskog stanovništva ovog kraja za određene komade tradicionalnog pokućstva, prvenstveno za niski pokretni stol kružno oblikovane ploče - "siniju".⁷⁵ Nju je i u posljednjim desetljećima 20. st. imalo svako muslimansko domaćinstvo usporedo sa suvremenim tipovima stolova, iako većina tad već nije objedovala za njom.⁷⁶

Prema pisanju autorice u istom prilogu objavljenom u *Glasniku Zemaljskog muzeja*, prvoizgrađene seoske kuće druge polovice 20. st. u okolici Tešnja također su bile na neki način izdiferencirane izgledom prema nacionalnoj pripadnosti njihovih stanara i vlasnika. One muslimanskog stanovništva bile su gotovo kvadratične osnovice i četvorostrešna krova, tj. kubusnog oblika. One, pak, hrvatskog i srpskog stanovništva dvostrešna krova i pravokutne osnovice doimale su se kao izduženi objekti. Već pred kraj 20. st. novoizgrađene kuće jednih i drugih bile su poglavito izjednačene po vanjskom izgledu i prostornoj strukturi, tako da po ovim elementima nije bilo moguće odrediti nacionalnu pripadnost vlasnika.⁷⁷ Usporedo s procesom izjednačavanja vanjskog izgleda kuće u drugoj polovici 20. st. postupno se gube i razlike u unutrašnjem uređenju stana. U to vrijeme u nekim kućama muslimanskog stanovništva tešanskog kraja kao novi vid individualnosti pojavljuje se

⁷³ Bugarski, 1987., str. 132.

⁷⁴ Bugarski, 1987., str. 100.

⁷⁵ Riječ **sinija** je arapskog porijekla, a naziv je za nisku okruglu trpezu (Škaljić, 1965.).

⁷⁶ Bugarski, 1987., str. 109.

⁷⁷ Bugarski, 1987., str. 102-104.

tzv. “hodžina soba”⁷⁸ namijenjena molitvi većeg broja vjernika, u kojoj se od pokušstva susreće samo podna prostirka i zidni jastuci.⁷⁹

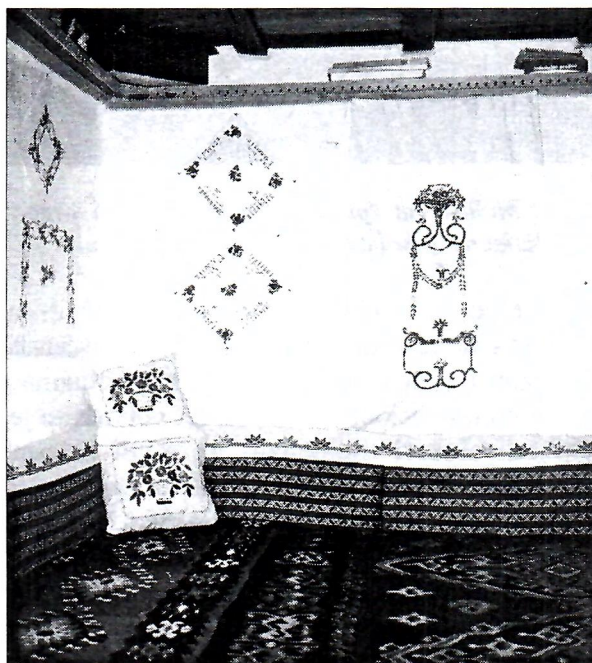
Sl. 1. Molitva na “pustećiji” u kući obitelji Vrače, Kamena (okolica Blagaja), foto: Ć. Raič.

Da je, osim u tešanjском kraju, istovjetnih ili sličnih razlika u nekim elementima stambene kulture između muslimanskog i kršćanskog stanovništva bilo i u nekim drugim bosansko-hercegovačkim sredinama s populacijom heterogene konfesionalno-nacionalne strukture, potvrđeno je u više priloga iste autorice čiji su tekstovi utemeljeni na građi prikupljenoj novijim terenskim istraživanjima. U tekstu naslovljenom *Organizacija počivanja u tradicionalnoj kulturi ruralnog stanovništva Bosne i Hercegovine* iznijela je kako je višezgradno organiziran obiteljski stan, koji se sastoji od glavne stambene zgrade i pomoćnih stambenih objekata namijenjenih noćevanju mladih bračnih parova, svojevremeno bio svojstven kršćanskom stanovništvu zapadne i sjeverne Bosne, posebno pravoslavicima. S obzirom na privrženost jednozgradno organiziranom počivanju, stanovništvo islamske vjeroispovijesti na tom teritoriju, kad su domaćinstva imala veći broj ukućana i osobito kad se radilo o višegeneracijskim obiteljskim zadrugama, najčešće se

⁷⁸ Ova soba dobila je naziv po tomu što se u njoj održavaju molitve. Riječ hodža je perzijskog porijekla, a značenje joj je: muslimanski vjerski vođa, vjeroučitelj (Škaljić, 1965.).

⁷⁹ Bugarski, 1987., str. 190.

opredjeljivalo za katnicu. Orijentacija na stan u kome svaki bračni par ima zasebnu sobu za noćevanje, kod ovog dijela bosansko-hercegovačke populacije, stimulirala je prostorni razvoj kuće.⁸⁰ Iz redaka ovog priloga posvećenog počivanju u tradicionalnim seoskim kućama Bosne i Hercegovine doznaje se o široj rasprostranjenosti za još dvije pojave vezano za stambenu kulturu. Jedna je da je soba opremljena podnim prostirkama i jastucima postavljenim uza zidove, svojevremeno čak često kao jedinim namještajem, bila karakterističan sadržaj kuće muslimanskog seoskog stanovništva širom Bosne i jednog dijela Hercegovine.⁸¹ Druga, da pokretna podna postelja sačinjena od tekstila, inače karakterističan oblik postelje u islamskom svijetu, nije bila sasvim potisnuta iz bosansko-hercegovačkih seoskih sredina ni 80-ih godina 20. st., te da su joj najduže ostale sklone neke skupine muslimanskog stanovništva.⁸²

Sl. 2. Detalj interijera sobe u "čardakliji", Kerep (okolica Gradačca), foto: A. Bugarski.

⁸⁰ Bugarski, 2000., str. 108-109.

⁸¹ Bugarski, 2000., str. 117.

⁸² Bugarski, 2000., str. 118.

Iz teksta *Savremene promjene u kulturi stanovanja seoskog stanovništva Bosne i Hercegovine* doznaje se i o drugim manifestacijama razlika kada je u pitanju stambena kultura pojedinih bosansko-hercegovačkih vjersko-etničkih zajednica, odnosno naroda. Tako je pri spomenu sinije, veoma omiljenog i gotovo nezamjenljiva stola u bosansko-hercegovačkim seoskim sredinama, zabilježeno da ni pod konac 20. st. u nekim muslimanskim obiteljima nije napušten arhaični način objedovanja na podu. U takvim slučajevima za one koji sjede na podu kuća i uzimaju obrok nalazi se platnena prostirka, na koju je postavljeno jelo u prigodnoj posudi. Za razliku od muslimanskog stanovništva koje je oko sinije sjedilo na podu, srpsko i hrvatsko stanovništvo dok je koristilo niski kružni stol oko njega je sjedilo na niskim stolicama oblika tronošca ili klupice.⁸³ Vezano za postelju iz sadržaja ovog priloga doznaje se da je još pred konac 20. st. stočarsko muslimansko stanovništvo sjeveroistočne Hercegovine često spavalo na vunenoj prostirci “serdžadi”⁸⁴ direktno na podu, iako je u kući imalo suvremenije oblike ležaja (polukauč i kauč), kao i to da običaj spavanja na podu, uprkos postojanju modernog ležaja u stanu, u to vrijeme nije bio iskorijenjeno kod muslimanskog seoskog stanovništva gotovo u cijeloj Bosni.⁸⁵

Sl. 3. *Objedovanje na podu, Repnik, (okolica Banovića), foto: A. Bugarski.*

⁸³ Bugarski, 1996., str. 228-229.

⁸⁴ Riječ **sedžada**, **serdžada** je arapskog porijekla, a Škaljić je kao njezino značenje, između ostalog, naveo: prostirač, ćilimče na kojem muslimani klanjaju namaz (Škaljić, 1965.).

⁸⁵ Bugarski, 1996., str. 230-231.

Kuće katnice, već više puta spomenute u ovom tekstu, u drugoj polovici 20. st. bile su predmetom detaljnijih proučavanja. Osim u knjizi Kadića *Starinska seoska kuća u Bosni i Hercegovini* i priloga A. Bugarski *Seoske stambene zgrade i kultura stanovanja u tešanjskom kraju* tiskanom u monografiji posvećenoj tešanjskom kraju, o njima je pisala drugospomenuta autorica iscrpno u priložima *Spratna seoska kuća centralne Bosne* objavljenom u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu⁸⁶ i *Tradicionalni oblici spratnih seoskih kuća u Bosni i Hercegovini* objavljenom u Glasniku Etnografskog muzeja u Beogradu.⁸⁷

Prema navodima ove autorice u *Glasniku Zemaljskog muzeja*, katnica centralnobosanskog tipa, koja je bila gotovo isključivo kuća jednog dijela stanovništva naseljenog oko rijeke Bosne i njezinih pritoka - muslimana, svojom je veličinom i prostornom strukturom posebno odgovarala obiteljskoj zadruzi pripadnika islamske vjeroispovijesti zbog običaja da svaki bračni par za noćenje treba imati zasebnu sobu.⁸⁸ Obrazlažući kako je došlo do toga da katnica centralnobosanskog tipa bude poglavito kuća pripadnika jednog dijela bosansko-hercegovačke populacije, ona je istakla da su u tome značajnu ulogu imali raniji društveno-ekonomski odnosi. Nju je posjedovalo privilegirano stanovništvo koje je bilo vlasnik zemlje i sigurno na svom posjedu, a uz to i dovoljno imućno da sagradi ovu, za onovremene seoske prilike, komfornu stambenu zgradu. I u izmijenjenim društveno-političkim uvjetima nastalima u prvoj polovici 20. st., kada su, imaju već i neke obitelji Srba i Hrvata, imali mogućnost da izgrade ovakvu kuću samo oni boljeg imovnog stanja, što znači da su materijalne mogućnosti obitelji kroza sve vrijeme bile bitan čimbenik za njezinu pojavu. U jezgrovitom tekstu priloga objavljenog u *Glasniku Etnografskog muzeja*, u kome su tradicionalne katnice praćene na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine, te ukazano na njihovo regionalno ograničeno rasprostranjenje i iznijete karakteristike svih pet tipova bosansko-hercegovačkih katnica (centralnobosanskog tipa, zapadnobosanskog tipa, gornjohercegovačkog tipa, donjohercegovačkog tipa i onog jugozapadne Bosne), istaknuto je da su ovi prestižni oblici kuća u 19. st. gotovo sve do austro-ugarske okupacije u velikoj većini pripadali muslimanskom stanovništvu, te da ih kršćansko stanovništvo počinje graditi poslije 1878. god. kada za njega nastupaju povoljniji životni uvjeti.⁸⁹

⁸⁶ Bugarski, 1981.

⁸⁷ Bugarski, 1991.

⁸⁸ Bugarski, 1981.

⁸⁹ Bugarski, 1991., str. 110.

Sl. 4. *Katnica tradicionalnog oblika obitelji Sinanović, Sinanovići (okolica Zavidovića), foto: A. Bugarski.*

Među značajne izvore za proučavanje tematike, koja je predmet ovog izlaganja, pripada i knjiga A. Bugarski *Sjećanje na korijene*, posvećena tradicionalnim stambenim zgradama Hrvata Bosne i Hercegovine druge polovice 19. i prve polovice 20. st.⁹⁰ U uvodnom dijelu ove knjige, gdje je napisano da bosansko-hercegovačke tradicionalne kuće druge polovice 19. i početka 20. st. sadrže manje ili više izražena obilježja temeljem kojih se može govoriti o specifičnostima kuća i kulture stanovanja svake od tri brojčano najzastupljenije bosansko-hercegovačke vjersko-etničke zajednice, navedeno je da su se ona očitovala kod nekih već kroz određene arhitektonske oblike, kod nekih samo u ponekom vanjskom detalju, a kod nekih su ih u sebi nosili samo pojedini elementi unutrašnje kućne opreme. Nadasve, kako je autorica ove knjige zaključila, u stambeni prostor unosili su ih stanari odabirom kućne opreme i uređenjem interijera, te svojim ponašanjem i pohođenjem u stanu.⁹¹ Na pojavu identitet-skih obilježja u starije vrijeme utjecao je društveno-politički i socijalni

⁹⁰ Bugarski, 2001.

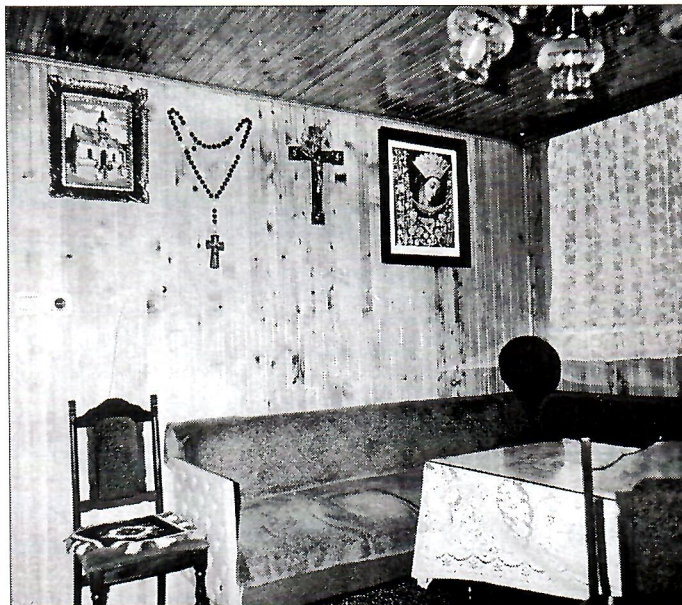
⁹¹ Bugarski, 2001., str. 12.

status stanara, vjerske obveze stanara i njihove želje da u stambenom miljeu predmetima i simbolima izraze svoja vjerska osjećanja. Upečatljivu kulturnu individualnost domu stanari su davali, između ostaloga, proslavljajući blagdane. U nešto novije vrijeme, pak, razlike su nastupile usljed toga što su jedini u svoju kulturu apsorbirali određene novije kulturne elemente dok to kod drugih nije bio slučaj ili je do toga dolazilo sa znatnim zakašnjenjem. Već od konca 19. st. sve pouzdaniji pokazatelj na relaciji kršćanski - muslimanski dom postaje privrženost stanara određenim oblicima ponašanja i ophođenja karakterističnima za zapadni ili istočni civilizacijski krug.⁹²

Sl. 5. Suvremena kuća s balkonom u čijoj se ogradi pojavljuje križ, Lapsunj (Rama), foto: A. Bugarski.

⁹² Bugarski, 2001., str. 16-17.

Sl. 6. Detalj interijera sobe u kući obitelji Šarić, Ljubunčić (Livanjsko polje), foto: Ć. Raić.

U uvodnom izlaganju u ovoj knjizi zabilježeno je, primjerice da je pojava uređaja za obredno umivanje - "abdestane"⁹³ u vanjskom zidnom dijelu gornje etaže katnice, kao i pojava prostirke za molitvu u vidu janjeće kože s runom - "pustecije" ili vunene "serdžade" s utkanim ukrasom oblika "mihraba",⁹⁴ pouzdan znak pripadnosti kuće muslimanskoj obitelji, da je u nekim sredinama bilo slučajeva da se jedina razlika u vanjskom izgledu kuća između onih muslimanskog stanovništva s jedne strane i onih hrvatskog i srpskog stanovništva s druge strane mogla zapaziti u tom što su jedni na sljeme postavljali "bašluk"⁹⁵ a drugi križ odnosno krst, te da su postavljanje badnjaka na ognjište, unošenje slame u kuću, pripremanje svečarskog objeda popraćeno uporabom namjenskih

⁹³ Riječ **abdestana** je izvedenica od riječi abdest (abdes, avdest) koja je prema Škaljiću perzijskog porijekla (Škaljić, 1965.). U ovom tekstu ima značenje drvenog istaka u vanjskom zidnom dijelu katnice. U abdestani stoji posuda s vodom i pribor za obredno umivanje, a koristi se za svakodnevno umivanje.

⁹⁴ Riječ **mihrab** je arapskog porijekla, a naziv je za ovalno udubljenje u zid u džamije od strane kible gdje džamijski imam klanja vodeći grupnim klanjanjem (Škaljić, 1965.). U ovom tekstu pojavljuje se u značenju ukrasnog motiva koji ima konture mihraba.

⁹⁵ Riječ **bašluk** je turskog porijekla, a Škaljić je za nju naveo više značenja (Škaljić, 1965.). U ovom tekstu pojavljuje se u značenju drvenog ukrasa vretenasta oblika postavljenog na kućno sljeme.

rekvizita i prigodnim radnjama bili prepoznatljiv ugođaj božićnog ozračja kršćanskih kuća.⁹⁶

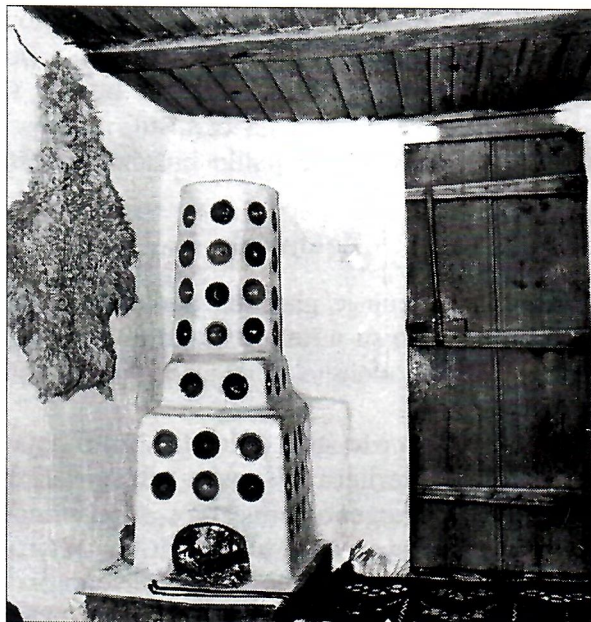
Sl. 7. "Avdestana" u "čardakliji" obitelji Musić, Džakule (okolica Gradačca), foto: A. Bugarski.

O pojavama koje su u vrijeme svetkovanja Božića činile prepoznatljivim stan kršćanskog stanovništva u Bosni pisala je R. Kajmaković u više priloga objavljenih u *Glasniku Zemaljskog muzeja*. U monografiji *Semberija*, primjerice za srpsko stanovništvo semberskog kraja (u sjeveroistočnoj Bosni) zapisala je da je ono na Badnji dan uz kuću prislanjalo lisnati vrh hrastova ili cerova badnjaka koji je na tom mjestu ostajao sve do Malog Božića. Badnjak je, prema njezinim saznanjima, u starije vrijeme bio "ogromno stablo, po pet metara dugo i vrlo debelo, tako da ga je nekoliko ljudi pridržavalo dok su ga prislanjali uz kuću".⁹⁷ Stablo badnjaka presječeno na tri dijela na Badnju večer unošeno je u kuću i smješteno na ognjište gdje je ostavljeno da lagano sagorijeva. Na Badnju večer, kao i u vrijeme ručka na Božić i mali Božić srpsko stanovništvo ovog kraja u kući je palilo božićnu svijeću koja bi, umotana u želudac od pečenice stajala u situ s pšenicom i kukuruzom.⁹⁸

⁹⁶ Bugarski, 2001., str. 14-15, 17.

⁹⁷ Kajmaković, 1974., str. 93.

⁹⁸ Kajmaković, 1974., str. 94.

Sl. 8. "Pustecija" obješena u sobi na zidu pokraj zemljane peći, Bare (područje Neretvice), foto: A. Bugarski.

Sl. 9. Kuća obitelji Šimunović s križom na sljemenu, Požetva (područje Neretvice), foto: A. Bugarski.

Iz njezinog priloga *Božićni običaji*, objavljenog u sklopu monografije *Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju*, doznaje se da je srpsko stanovništvo Livanjskog polja također na Badnju večer unosilo u kuću badnjak i ostavljalo ga da gori na ognjištu, rasprostiralo slamu po prostoriji s otvorenim ognjištem, te palilo božićnu svijeću - trojstvo.⁹⁹

Zaključak

U ovom prikazu navedena je glavna podataka iz dosad objavljene literature o pokazateljima što su u kulturi stanovanja seoskog stanovništva Bosne i Hercegovine odavali, odnosno ukazivali na vjersko-etničko/nacionalnu pripadnost stanara.

Na žalost, iz njih se ne može steći cjelovita slika o pojavama, odnosno razlikama u eksterijeru i interijeru bosansko-hercegovačkih seoskih kuća nastalim kao posljedica heterogenog etničkog sastava stanovništva. Razlog što dosad nisu registrirane sve manifestacije ili bar većina njih u prvom redu bio je taj što su istraživači okupirani prvenstveno osobitostima kuća nastalima pod utjecajem prirodne sredine i njihovim arhitektonskim odlikama i ovoj problematici poklanjali su tek marginalnu pažnju.

Svima onima kojima je šaroliki bosansko-hercegovački mozaik koliko toliko poznat, razumljiva je složenost zadatka izrade sveobuhvatnog prikaza o pokazateljima koji su razotkrivali identitet stanara, s obzirom na svakovrsne regionalne razlike u kulturi stanovanja, kao i to da se ni svi pokazatelji kod svih pripadnika jednog naroda kroz vrijeme nisu manifestirali na identičan način.

Sažetak

U tekstu je predstavljena literatura u kojoj su istraživači pisali o pokazateljima i pojavama što su činili bosansko-hercegovačke seoske kuće i kulturu stanovanja prepoznatljivom glede vjersko-etničke, odnosno nacionalne pripadnosti stanara. Iz navedenih osobitosti, kojima su se neki od apostrofiranih istraživača tek marginalno bavili a neki ih analizirali u određenom vremenu i prostoru, postaje jasno da su se one kod nekih kuća očitovale kroz određene arhitektonske odlike, kod drugih samo u ponekom detalju na eksterijeru, kod trećih prepoznatljivi su samo pojedini elementi unutrašnje kućne opreme i pokućstva, a ponešto su u

⁹⁹ Kajmaković, 1961., str. 224.

stambeni prostor unosili stanari odabirom kućne opreme i uređenjem interijera, kao i svojim prisustvom, odnosno ponašanjem i ophođenjem. Na nastanak ovih osobitosti, kako se može zaključiti iz sumiranih podataka ovog članka, utjecalo je više čimbenika. Navedeni čimbenik od primarnog značaja različit je u odnosu na društveno-politički i socijalni status stanara, koji je u jednom povijesnom trenutku bio tijesno povezan s njihovom vjerskom pripadnošću. Potom, navedeno je da su one nastale iz potrebe pripadnika različitih vjersko-etničkih zajednica da svoje objekte, koji su u nekim sredinama imali iste arhitektonske karakteristike, obilježe svojstvenim simbolima. Određene neujednačenosti koje su činile stambeni prostor prepoznatljivim unutar šarolikog bosansko-hercegovačkog mozaika proistekle su iz vjerskih obveza stanara i njihove želje da u stambenom miljeu izraze svoja vjerska osjećanja pred osobnim predmetima, kao i općenito što su jedni u svoju kulturu apsorbirali novije kulturne elemente i navike, dok to kod drugih nije bio slučaj ili bi do toga dolazilo sa znatnim zakašnjenjem.

Kao neka vrsta zaključka autorice ovog priloga istaknuto je da obilježjima etničkog identiteta glede bosansko-hercegovačkih seoskih kuća i kulture stanovanja dosad nije posvećena odgovarajuća pažnja, te da će za izradu cjelovitog prikaza o ovoj problematici biti potrebna dodatna istraživanja i analize.

Astrida BUGARSKI

FORSCHUNGEN TRADITIONELLER BOSNISCH-HERZEGOWINISCHER DORFHÄUSER UND WOHNKULTUR

Zusammenfassung

Im Text wird die Literatur vorgestellt, in welcher Indikatoren und Erscheinungen untersucht werden, welche bosnisch-herzegowinische Dorfhäuser und Wohnkultur in Hinsicht auf die religiös-ethnische bzw. nationale Zugehörigkeit der Bewohner erkennbar machen. Die genannten Besonderheiten, mit denen sich mancher apostrophierter Forscher nur marginal beschäftigt hat, und die von manchen in einem bestimmten Zeitraum und auf einem bestimmten Gebiet analysiert wurden, machen es deutlich, dass sie sich bei einigen Häusern durch bestimmte

architektonische Merkmale, bei anderen durch einzelne Details im Exterieur geäußert haben, bei den dritten sind nur einzelne Elemente der Hauseinrichtung erkennbar, und einiges haben die Bewohner durch eine Auswahl der Möbelstücke und Einrichtung des Interieurs sowie durch ihre Anwesenheit, Verhalten und Umgang mitgebracht. Auf die Entstehung dieser Besonderheiten haben, wie aus den zusammengefassten Angaben dieses Artikels zu schließen ist, mehrere Faktoren Einfluss ausgeübt. Der genannte Faktor von primärer Bedeutung unterscheidet sich im Verhältnis zu gesellschaftlich-politischem und sozialem Status der Bewohner, der in einem historischen Moment mit ihrer religiösen Zugehörigkeit sehr eng verbunden war. Es wird auch angegeben, dass sie aus dem Bedarf Angehöriger verschiedener religiös-ethnischer Gemeinschaften entstanden, ihre Objekte, die in manchen Milieus über gleiche architektonische Merkmale verfügen, mit eigentümlichen Symbolen zu kennzeichnen. Eine bestimmte Unausgeglichenheit, die einen Wohnbereich innerhalb des bunten bosnisch-herzegowinischen Mosaiks unterscheidet, stammt aus den religiösen Verpflichtungen der Bewohner und ihrem Wunsch, im Wohnbereich ihre religiösen Gefühle vor persönlichen Gegenständen auszudrücken, sowie im allgemeinen daraus, dass einige neuere Kulturelemente und Gewohnheiten in ihrer Kultur aufgingen, während dies bei anderen nicht oder mit wesentlicher Verspätung der Fall war.

Als Schluss der Verfasserin wird hervorgehoben, dass den Merkmalen der ethnischen Identität der bosnisch-herzegowinischen Dorfhäuser und Wohnkultur bisher keine entsprechende Aufmerksamkeit gewidmet wurde, so dass für eine vollständige Darstellung der Problematik zusätzliche Untersuchungen und Analysen notwendig wären.

Literatura

- BUGARSKI, Astrida, "Spratna seoska kuća centralne Bosne", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine - Etnologija*, n.s., 35/36 - 1980./81., Sarajevo 1981., 1-56.
- BUGARSKI, Astrida, "Seoske stambene zgrade i kultura stanovanja u tešanjskom kraju", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine - Etnologija*, n.s., 41/42 - 1986./87., Sarajevo 1987., 91-134.
- BUGARSKI, Astrida, "Tradicionalni oblici spratnih seoskih stambenih zgrada u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Etnografskog muzeja*, 54-55, Beograd 1991., 109-131.

- BUGARSKI, Astrida, "Savremene promjene u kulturi stanovanja seoskog stanovništva Bosne i Hercegovine", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine - Etnologija*, n.s., 47 - 1992.-1995., Sarajevo 1996., 233-244.
- BUGARSKI, Astrida, "Organizacija počivanja u tradicionalnoj kulturi ruralnog stanovništva Bosne i Hercegovine", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine - Etnologija*, n.s., 48/49 - 1996.-1999., Sarajevo 2000., 103-125.
- BUGARSKI, Astrida, *Sjećanje na korijene*, Matica Hrvatska, Sarajevo 2001.
- DEDIJER, Jevto, "Bilećske Rudine", *Srpski etnografski zbornik, V. Naselja srpskih zemalja*, II, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd 1903., 669-900.
- ĐURIĆ - KOZIĆ, "Obren, Šuma, Površ i Zupci u Hercegovini", *Srpski etnografski zbornik, V. Naselja srpskih zemalja*, II, Srpska Kraljevska Akademije, Beograd 1903., 1105-1292.
- FILIPOVIĆ, Milenko, *Privreda, saobraćaj i naselja u Visočkoj Nahiji*, Posebna izdanja geografskog društva, 7., Beograd 1929.
- FILIPOVIĆ, Milenko, "Borovica", *Srpski etnografski zbornik, XLVI, Naselja srpskih zemalja*, 26, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd 1930., 593-616.
- FILIPOVIĆ, Milenko, "Vogošća i Bioča", *Srpski etnografski zbornik, XLVI, Naselja srpskih zemalja*, 26, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd 1930., 617-696.
- FILIPOVIĆ, Milenko, *Rama*, Posebna izdanja Srpskog geografskog društva, 29, Beograd 1951.
- FILIPOVIĆ, Milenko, "Narodni život Srba u severoistočnoj Bosni prema jednoj anketi 1911.", *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Zavičajni muzej u Tuzli, Tuzla 1961., 199-332.
- HADŽIABDIĆ, Nedžad, "Seoska arhitektura" u monografiji (M. Filipovića) *Lepenica*, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, III, Sarajevo 1963., 365-387.
- HADŽIABDIĆ, Nedžad, "Seoska arhitektura" u monografiji (M. Filipovića) *Majevica*, Djela, XXXIV, Odjeljenje društvenih nauka, 19, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1969., 71-96.
- KADIĆ, Muhamed, *Starinska seoska kuća u Bosni i Hercegovini*, Biblioteka kulturno nasljeđe, Veselin Masleša, Sarajevo 1967.
- KAJMAKOVIĆ, Radmila, "Božićni običaji (Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju)", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu - Etnologija*, n.s., XV-XVI, Sarajevo 1961., 221-227.

- KAJMAKOVIĆ, Radmila, "Semberija", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - Etnologija*, n.s., XXIX. Sarajevo 1974., 5-122.
- KARANOVIĆ, Milan, "Pounje u Bosanskoj Krajini", *Srpski etnografski zbornik*, 35, *Naselja srpskih zemalja*, 20, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd 1926., 278-724.
- KARANOVIĆ, Milan, "O tipovima kuća u Bosni", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini - Sveska za historiju i etnologiju*, XXXIX. 2, Sarajevo 1927., 207-213.
- KARANOVIĆ, Milan, "Senička župa u Bosanskoj Krajini", *Srpski etnografski zbornik*, XLVI, *Naselja i poreklo stanovništva*, 26, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd 1930., 241-305.
- KLARIĆ, Ivan, "Kralje", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, II, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1901., 53-114 i 249-291.
- KRILIĆ, Branko, "Božićni narodni običaji", *Franjevački vijesni*, 2-3, Visoko 1940., 75-91.
- MARKOVIĆ, Tomo, "Božićni običaji Hrvata u Bosni i Hercegovini", *Etnografska istraživanja i građa*, II, Hrvatski narodni etnografski muzej u Zagrebu, Zagreb 1940., 5-86.
- MAŽURANIĆ, Matija, *Pogledi u Bosnu*, Zagreb 1842.
- MILOJEVIĆ, Borivoj, "Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko Polje", *Srpski etnografski zbornik*, XXV, *Naselja i poreklo stanovništva*, 13, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd 1923., 1-153.
- RAĐENOVIĆ, Petar, "Unac", *Srpski etnografski zbornik*, LVI, *Naselja i poreklo stanovništva*, 30, Srpska akademija znanosti i umetnosti, Beograd 1948., 443-638.
- SOLDO, Špiro, *Tipovi kuća i zgrada u pređašnjoj Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja Geografskog društva, 13, Beograd 1932.
- ŠKALJIĆ, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Biblioteka kulturno nasljeđe, Svjetlost, Sarajevo 1965.
- TRIFKOVIĆ, Stjepo, "Višegradski Stari Vlah", *Srpski etnografski zbornik*, V, *Naselja srpskih zemalja*, II, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd 1903., 611-667.
- TRIFKOVIĆ, Stjepo i Vladimir, "Sarajevska okolina - Sarajevsko Polje", *Srpski etnografski zbornik*, XI, *Naselja srpskih zemalja*, V, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd 1908., 1-309.